

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

PECULIARITIES OF SOCIAL INTERACTION IN THE JUDICIAL PROCESS

Колич О.І., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму

*Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»*

Стаття присвячена дослідженню особливостей соціальної взаємодії під час здійснення правосуддя. Зазначається, що судова влада, як і будь-яка інша, не може існувати поза суспільством, оскільки є його продуктом, і поєднує в собі як юридичні, так і суспільні аспекти. Суд є особливим соціальним інститутом, основне призначення якого полягає в захисті прав та охоронюваних законом інтересів. Акцентовано, що взаємодія учасників судового процесу завжди є соціальною по своїй суті, і кожна зі сторін має свої інтереси, які часто протистоять інтересам інших осіб. В судовому процесі соціальна взаємодія його учасників характеризується складною структурою та ієрархічністю. Завданням суду є відновлення справедливості та встановлення істини, відповідно до принципів верховенства права та законності. На реалізацію кінцевої мети судочинства впливають не лише правові норми, а й весь комплекс соціальних факторів.

Визначено, що судовий процес, як соціальна взаємодія, має ряд специфічних аспектів: його причиною є соціальний конфлікт, оформлений юридично; суб'єкти судового процесу мають процесуальні та соціальні характеристики; між суб'єктами завжди відбувається соціально-психологічна взаємодія; в судовому процесі наявні процесуальні конфлікти, які мають соціальний характер; під час здійснення правосуддя існує презумпція знання права учасниками процесу, хоча рівень таких знань дуже різний; на прийнятті судові рішення неминуче впливає громадська думка, стан державної влади, настрої в суспільстві, взаємний вплив суддів та інші соціальні фактори.

Акцентовано, що основу взаємодії судової системи становлять судово-владні відносини, зміст яких визначається верховенством права та закону, і які обумовлені комплексом соціальних, політичних, економічних, культурних, духовних та інших аспектів розвитку суспільства. Соціальна взаємодія в судовому процесі характеризується суб'єктивно-об'єктивним характером. Суб'єктивний характер стосується особистісних якостей учасників судочинства, а об'єктивний проявляється в тому, що вся система взаємозв'язків у судовому процесі врегульована нормами позитивного права.

Ключові слова: соціологія права, соціальні взаємодія, судова влада, правосуддя, судова помилка.

The article is devoted to the study of the peculiarities of social interaction during the administration of justice. It is noted that the judicial power, like any other, cannot exist outside society, as it is its product, and combines both legal and social aspects. The court is a special social institution, the main purpose of which is to protect rights and interests protected by law. It is emphasized that the interaction of the participants in the legal process is always social in its essence, and each of the parties has its own interests, which often oppose the interests of other persons. In the judicial process, the social interaction of its participants is characterized by a complex structure and hierarchy. The task of the court is to restore justice and establish the truth, in accordance with the principles of the rule of law and legality. The realization of the final goal of the judicial process is influenced not only by legal norms, but also by the entire complex of social factors.

It was determined that the judicial process, as a social interaction, has a number of specific aspects: its cause is a social conflict, legally formalized; the subjects of the legal process have procedural and social characteristics; socio-psychological interaction always takes place between subjects; in the judicial process there are procedural conflicts that are of a social nature; during the administration of justice, there is a presumption of knowledge of the law by the participants in the process, although the level of such knowledge is very different; public opinion, the state of state power, moods in society, the mutual influence of judges and other social factors inevitably influence the adopted court decisions.

It is emphasized that the basis of the interaction of the judicial system is judicial-power relations, the content of which is determined by the rule of law and the rule of law, and which are determined by a complex of social, political, economic, cultural, spiritual and other aspects of the development of society. Social interaction in the judicial process is characterized by a subjective-objective nature. The subjective character refers to the personal qualities of the participants in the proceedings, and the objective character is manifested in the fact that the entire system of interrelationships in the judicial process is regulated by the norms of positive law.

Key words: sociology of law, social interactions, judicial power, justice, judicial error.

Актуальність дослідження соціальної взаємодії в судовому процесі пов'язана із процесами побудови громадянського суспільства та правової держави, в яких право та закон виступають основними регуляторами суспільних відносин, і водночас повинні відповідати соціальним реаліям та запитам населення.

Як одна із гілок влади, судова влада виникла разом із утворенням перших людських спільнот. Будь-які соціальні явища, у тому числі влада, не існують поза суспільством, оскільки є його продуктами, і поєднують в собі як суспільне, так й індивідуальне, оскільки проходять через свідомість індивідів. Відтак, судовий процес являє собою суспільну взаємодію, в якій поєднані два начала: юридичне та соціальне.

Суспільна діяльність суду, як особливого соціального інституту, насамперед полягає в його основному призначенні, а саме – захисті прав та інтересів осіб, а також правовому регулюванні суспільних відносин через неухильне дотримання законності. Обов'язковість судових рішень та дотримання законності – це ті базові засади, які формують інститут правосуддя, як нічим не замінювану інстанцію.

Взаємодія учасників судочинства завжди є соціальною за своїм характером, оскільки відображає зв'язки

між індивідами та їх групами. Кожна зі сторін має свої цілі на інтереси, які протистоять одні одним, а відтак – існує варіативність можливих судових рішень, основними засадами прийняття яких повинні бути законність, справедливості та верховенство права.

Для соціальної взаємодії учасників судочинства характерна ієрархічність та доволі складна структура, оскільки різняться мотиви та цілі учасників, які базуються на суб'єктивних інтересах та потребах. Соціальна взаємодія суб'єктів правовідносин виникає в процесі життєдіяльності, де кожен учасник має власну позицію, яка доволі часто суперечить позиції інших суб'єктів. Сутність соціальної взаємодії полягає в тому, що лише у взаємодії з іншими людина може задовольнити переважну більшість своїх потреб, інтересів, цінностей, сама по собі взаємодія теж є основною життєвою потребою людини [5, с.9]. Відповідно, завданням суду є встановлення істини та відновлення справедливості, і дані процеси під час відправлення правосуддя також носять соціальний характер, оскільки правові норми не діють самі по собі, для їх реалізації необхідні певні правові процедури, серед яких відправлення правосуддя займає одне з чільних місць.

Судова влада реалізує свої функції через здійснення правосуддя. Під правосуддям прийнято розуміти самостійний вид діяльності незалежного органу держави, суду, в закріплених законом процесуальних формах, щодо розгляду та вирішення справ про відновлення порушених прав та інтересів та, за необхідності, застосування санкцій до особи, визнаної в установленому порядку винуватою; про відсутність правопорушення; про наявність юридично значущих фактів. Суддя приймає рішення відповідно до закону та на основі свого внутрішнього переконання та правосвідомості, ухвалюючи рішення від імені держави. Обов'язковість судових рішень забезпечується можливість застосувати силу державного примусу.

Відправлення правосуддя є врегульованою нормами права соціальною взаємодією учасників процесу, а також суспільства та судової системи, з додержанням вимоги щодо абсолютності пріоритету прав людини. Як зазначає проф. Н. Осипова, судовий процес, як соціальна взаємодія, має ряд специфічних аспектів. По-перше, причиною та основою судового процесу є соціальний конфлікт, оформлений юридично. Попри юридичний статус конфлікту, він не втрачає своїх соціальних характеристик та природи. Відтак, усі юридичні факти, які розглядає суд, мають подвійну природу – як певний аспект соціального конфлікту, і як явище, оцінюване правом. По-друге, суб'єкти судових правовідносин також характеризуються подвійною природою, в якій поєднано соціальне та процесуальне начала. Процесуальні характеристики відображають їхню роль у судовому процесі а соціальні – в суспільній системі. Саме взаємодія соціальних та процесуальних характеристик стає основою суперечностей, в тім числі психологічних та статусних. Завданням суду є винесення справедливого рішення, на основі врахування суперечностей, та їх подолання. По-третє, між суб'єктами судового процесу відбувається соціально-психологічна взаємодія. У чистому вигляді соціально-психологічні закономірності працюють у випадку прийняття колегіального рішення, наприклад, судом присяжних. Окрім того, суддя завжди діє на основі власного внутрішнього переконання. Соціальні фактори неминуче впливають як на прийняття колегіального рішення, так і на індивідуальну переконаність судді. Аби було прийнято макисмально справедливе та правове рішення, такі фактори не можна відкидати. Американські соціологи приділяють даній проблематиці особливу увагу, вважаючи ключовими питаннями наступні: які соціальні характеристики має суддя, хто входить до числа присяжних і як їх склад може відбитися на прийнятті рішення.

По-четверте, в судовому процесі завжди наявні й процесуальні конфлікти, які мають соціальну природу. До таких належать, наприклад такі: питання, чому слідчий наполегливо добивається свідчень; чому сторона не з'явилася в судове засідання; які причини неправдивих свідчень тощо. Дані питання соціальні по своїй природі. Для успішного вирішення справи суддя повинен розуміти соціальний підтекст схожих проблем, відтак ефективно керувати соціальною взаємодією в судовому процесі під час розгляду справи по суті. В протилежному випадку, можливий негативний вплив на прийняте судове рішення та загалом правовий характер протікання судового процесу.

Ще одним аспектом соціальної взаємодії у судовому процесі є презумпція знання права усіма учасниками. Фактично, рівень таких знань дуже різний, а інколи навіть відсутній, тому необхідно долати таку нерівність шляхом призначення захисників, представників, експертів тощо. Без подолання такого роду нерівності істине правосуддя взагалі не можливе, тому важливою передумовою оптимальності соціальної та процесуальної взаємодії учасників судового процесу є комплекс заходів, спрямованих на зменшення нерівності, пов'язаної із знанням законодавства.

Суд постійно взаємодіє із суспільством, така взаємодія є формою спілкування із зовнішнім середовищем. На судові рішення завжди впливає громадська думка, традиції, конкретні настрої в суспільстві та реальна ситуація його розвитку, вектор провадження державної політики та стан державної влади тощо. Вплив усього комплексу соціальних факторів неминуче впливає як на особу судді, так і на судовий процес загалом. Проте існує імперативна вимога – ніякі зовнішні фактори не повинні впливати на справедливе та правове рішення суду.

Ще однією важливою формою соціальної взаємодії є взаємний вплив суддів, що найбільш яскраво проявляється у судовому прецеденті. У тій чи іншій формі судовий прецедент існує завжди, а в країнах англосаксонської системи права займає чільне місце і є основним джерелом права [3, с.155-157].

Варто зауважити, що судовий процес неминуче є певною формою соціальної взаємодії. Відтак, судове рішення не лише повинно відповідати букві та духу закону, але й внутрішньо сприйматися учасниками процесу та відповідати суспільним реаліям.

Розвиток системи правосуддя завжди пов'язаний із конкретно-історичними умовами, до яких слід віднести актуальні в певний історичний період цінності, розвиток культури, стан системи соціальних відносин, менталітет, ідеологічні установки. Моделі судової влади в кожній державі формуються еволюційно, знаходять своє пояснення в онтології конкретного суспільства та обґрунтовуються не лише в теоретико-правових працях, але й у філософських концепціях. Судова влада – це не тільки соціальне явище, а й етнокультурна традиція уявленень в суспільстві про суд і владу суду, існуюча в їх ментальному світі у формі певних образів, якими переймаються люди [4].

Взаємодія учасників судового процесу супроводжується перманентною модернізацією культури, її інформатизацією, розширенням сфери владних відносин, посиленням політичних, гносеологічних, етичних аспектів судової діяльності. Метою судової діяльності є захист прав та інтересів осіб, вирішення соціальних конфліктів, охорона конституційного ладу. Судова діяльність передбачає поділ функцій між її суб'єктами, та заснована на спілкуванні.

Судово-владні відносини становлять основу взаємодії судової системи. Законом встановлено їх зміст, особливості і порядок проведення судочинства. Зміст судово-владних відносин визначається верховенством права і закону, а в його основі лежить діяльність щодо вирішення соціальних конфліктів на основі норм права, які обумовлені комплексом політичних, економічних, культурних, соціальних, духовних аспектів розвитку суспільства [4]. Соціальна взаємодія в судовому процесі визначається суб'єктивно-об'єктивним характером. Об'єктивний аспект проявляється в тому, що вся система взаємозв'язків суб'єктів процесу об'єктивно врегульована позитивно-правовими нормами на засадах верховенства права, визначення владних повноважень та характеризується наявністю монополізму на здійснення такого роду діяльності. Суб'єктивний характер визначає особистісні якості учасників судочинства, впливає на характер виконання суддею та інших уповноважених учасників своїх владних повноважень, а також визначає суб'єктивні якості сторін. Відтак, під соціальною взаємодією слід розуміти таку форму спілкування чи соціальної комунікації, під час якої соціальні об'єкти безпосередньо або опосередковано впливають один на одного, і пов'язані між собою складною системою соціальних відносин. Соціальна соціологія для позначення даного поняття використовує термін "інтеракція", тобто це така взаємодія, яка відбувається між індивідами у процесі спілкування та спільної діяльності. Інтеракція характе-

рижують наступні ознаки: ситуативність, предметність, рефлексивна багатозначність. Ситуативність означає певні умови, в яких відбувається взаємодія. Під предметністю розуміють мету, на яку сторони спрямовують свої зусилля. Рефлексивна багатозначність – це позначення здатності взаємодії бути виявом особистих намірів індивіда та тих намірів, які мають колективний характер.

Оскільки здійснення правосуддя має соціальний аспект, то доцільно звернути увагу на судові помилки та їх суспільні корені. Судова помилка – це, насамперед, невідповідна меті та завданням правосуддя діяльність судді або наслідки такої діяльності [1, с.175]. Тобто, судова помилка пов'язана із невиконанням загальних завдань судочинства, що є оціночним критерієм діяльності суду, і проявляється у хибності прийнятих судових рішень, та стосується кваліфікації діяння, розуміння його мотивів та ухваленні відповідного рішення. Варто виділити наступні, найбільш часті причини судових помилок: недостатність юридичних знань судді, суперечливість та неясність законодавства, опір зацікавлених осіб, відсутність всебічної юридичної практики, недоліки в підготовці кадрів, несприятливі умови діяльності, завантаженість суддів, складність процесуального законодавства, несумлінне ставлення судді до своїх обов'язків, неповнота та односторонність доказів, недостатня спеціалізація у роботі. Суб'єктами вчинення судових помилок є судді. Помилитися можуть й інші учасники процесу, проте їхні помилки мають іншу правову характеристику, інші наслідки, і не іменуються судовими. Усунення судової помилки відбувається засобами процесуально-правового захисту.

Суддя вирішує справу на основі внутрішнього переконання, тобто рішення, прийняти в межах свободи розсуду судді, не може вважатися таким, що прийняте із порушенням. Водночас, якщо суддя вийшов за межі наданої

йому свободи розсуду, то вищі судові інстанції можуть скасувати таке рішення в порядку здійснюваного ними контролю. Варто зауважити, що судові помилки дуже часто носять об'єктивний характер, і жодна правова система не може виключити їх можливість. Тому пріоритетним завданням є створення таких умов діяльності суду, які б мінімізували вплив негативних факторів на здійснення правосуддя, і забезпечили можливість виправлення помилок, які вже допущені [2, с.33].

Висновки. Процес здійснення правосуддя поєднує два начала: юридичне та соціальне. Юридичний характер правосуддя полягає в тому, що основною метою даного виду владної діяльності є встановлення істини у справі та відновлення справедливості, а також захист прав та інтересів осіб. Соціальний аспект пов'язаний із комплексом суспільних факторів, які впливають на судочинство загалом. Взаємодія учасників судового процесу завжди має соціальний характер, для неї притаманна ієрархічність та доволі складна структура. Відправлення правосуддя є врегульованою нормами права соціальною взаємодією учасників процесу, а також суспільства та судової системи, з додержанням вимоги щодо абсолютності пріоритету прав людини. Судове рішення не лише повинно відповідати букві та духу закону, але й внутрішньо сприйматися учасниками процесу та відповідати суспільним реаліям.

Основа взаємодії судової системи становлять судово-владні відносини, які мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Оскільки правосуддя має соціальний аспект, то і судові помилки також вчиняються під впливом соціальних факторів. Тому видається необхідним створення таких умов діяльності суду, які б мінімізували негативний вплив зовнішніх факторів на правосуддя, вчинення судових помилок, і створення дієвого механізму виправлення помилок, які вже допущені.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніколенко Л.М. Поняття та ознаки судових помилок, які є підставою перегляду судових актів у господарському судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2012. №2. С. 175-178.
2. Овчаренко О.М. Судова помилка: між категоріями свободи і відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2013. №6-3. Том 1. С. 31-34.
3. Соціологія права. Навчальний посібник. За ред. Н.П. Осипової. Харків: Право. 2007. 232 с.
4. Туркіна І.Є. Судова влада як соціальний феномен. *Державне будівництво*. 2011. №1. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=DeBu_2011_1_35
5. Філософсько-психологічні проблеми соціальної взаємодії в системі сучасного управління : монографія / за заг. ред. Н. Г. Діденко. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 194 с.